

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП

ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ

**Специјалистички студии по Методика на наставата по религиско
образование**

Штип

Влатко Мирасчиев

**ЕТИЧКИТЕ КОМПОНЕНТИ НИЗ ОДДЕЛНИ РЕЛИГИСКИ СИСТЕМИ СО
ПОСЕБЕН ОСВРТ НА БУДИЗМОТ И ХРИСТИЈАНСТВОТО**

-СПЕЦИЈАЛИСТИЧКИ ТРУД -

Штип, јуни 2011

Влатко Мирасчиев

**ЕТИЧКИТЕ КОМПОНЕНТИ НИЗ ОДДЕЛНИ РЕЛИГИСКИ СИСТЕМИ СО
ПОСЕБЕН ОСВРТ НА БУДИЗМОТ И ХРИСТИЈАНСТВОТО**

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“- ШТИП

Комисија за оценка и одбрана

Ментор: Владо Петровски
Проф. Д-р, Педагошки факултет

Член: Емилија Петрова Ѓорѓева
Проф. Д-р, Педагошки факултет

Член: Кирил Цацков
Проф. Д-р, Педагошки факултет

Краток извадок:

Овој труд е обид да се направи едно општо изложување на Будизмот во неговиот историски и философски карактер. Сублимацијата на информациите добиени преку истражувањето, претставуваат една солидна основа за поставување на компарација. Будизмот и Христијанството како религиозни системи кои се разгледани во една паралела, водат до ист заклучок, дека етичкиот момент и различниот начин на streмење кон „универзалното добро“ е она што секоја религија ја прави посебна.

Клучни зборови: Буда, етика, нирвана, Далај Лама, карма, христијанство.

Abstract:

This work is an attempt of making a general exposition of Buddhism in his historical and philosophical character. The sublimation of the information gathered through extensive research, confirm as a solid basis for a comparison. The Buddhism and the Christianity seen as religious systems, compared in a parallel, lead to the same conclusion: the ethical moments and the different ways of aspiring towards the “universal good” are the ones that make each religion original.

Keywords: Buddha, ethics, nirvana, Dalai Lama, karma, christianity.

Contents

ВОВЕД.....	6
ПОТЕКЛО НА БУДИЗМОТ	9
ПРЕГЛЕД НА ИСТОРИСКИ БУДИЗАМ	12
НАУКАТА НА БУДА	12
МЕДИТАЦИЈА.....	14
ШТО Е НИРВАНА?	14
КАРМА.....	20
КАРУНА.....	21
АБИДАМА	21
АЛОБА.....	21
АНАТА.....	21
ПРАЏАНА.....	22
ПАРАМИТА.....	22
ПАТИЧА – САМУПАДА	22
ПУНА	23
КОСМОЛОГИЈА	23
БУДОЛОГИЈА	25
БОДИСАТВА.....	25
ОСМОСТРАНА ПАТЕКА	27
ВЕРА	32
СОЧУВСТВО.....	33
СМИРЕНОСТ	34
СРЕЌА	34
СВЕТОСТ	34

ОПШТО ЗА ЕТИКА	34
КОМПАРАТИВНИ РЕЛИГИСКИ СИСТЕМИ	35
ЕТИКАТА ВО БУДИЗМОТ	35
ЧЕТИРИНАЕСЕТТИОТ ДАЛАЈ ЛАМА.....	42
МОРАЛНОТО УЧЕЊЕ НА БУДИЗМОТ	45
АЛКОХОЛ.....	45
БУДИСТИЧКА ВЕРСКА ЗАЕДНИЦА (МОНАШТВО).....	46
ЕТИКАТА ВО ХРИСТИЈАНСТВОТО И СВ. СЕРАФИМ САРОВСКИ	47
ДЕСЕТТЕ БОЖЈИ ЗАПОВЕДИ СПОРЕД ХРИСТИЈАНСТВОТО.....	50
ЕВАНГЕЛИЕТО И БУДИСТИЧКИТЕ ЗАПИСИ.....	51
ЛИТЕРАТУРАТА ВО БУДИЗМОТ	52
КУЛТОТ НА БУДИСТИЧКАТА РЕЛИГИЈА.....	52
СВЕТА ПЛАНИНА.....	53
СВЕТИ МЕСТА	53
СВЕТИ ДЕНОВИ.....	53
БОГОСЛУЖЕЊЕ	54
СЕМЕЈСТВО И ДРУШТВЕНИТЕ ОБВРСКИ	54
БОЛЕСТА И МЕДИЦИНАТА	55
ПОГРЕБНИТЕ ОБИЧАИ.....	55
БУДИЗАМ И ПОЛИТИЧКАТА МОЌ.....	56
ЗАКЛУЧОК.....	57
БИБЛИОГРАФИЈА.....	58

ВОВЕД

Будизмот може да се окарактеризира како многу реалистична религија. Во него нема теологија, нема божества ниту пак било какво обожување на Буда. Се што поучува Буда е базирано на неговите сопствени гледишта на работите и на начинот на кој тие се поставени.

Будизмот е начин на живот, исто како и христијанството. Во овој труд е посветено големо внимание на моралот кој се издвојува по својата длабочина и суштественост. Цврстиот морал е правиот начин на кој се поставува еден солиден кодекс за управувањето во животот. Во разработката на оваа тема, во правењето на компарација со Христијанскиот религиски систем, подетално се разложени сите битни етички елементи а воедно и сличностите и разликите кои постојат помеѓу двата система. Обидот за поставувањето на Будизмот како компаративен систем во однос на Христијанството не ќе беше потполн ако не се формираше еден солиден вовед кој во себе ќе ги проткае историјата и философијата: *источната мисла* во која се развивал самиот Будизам.

За разлика од останатите облици на политеизам кои се национална религија на поедините народи или народни групи, Будизмот е таканаречен вселенски облик на политеизмот. Тој не е поврзан со никаква нација или национални идеали и територии а свои застапници има во разни земји, на разни подрачја, во различни друштвени слоеви. Будизмот никнал на тлото на Индија, првенствено како една монашка заедница која не се грижи ни за земското ни за небесното богатство, туку се насочила во етичката пракса: барање и постигнување на спасение од повторно раѓање во овој свет. Будизмот првобитно е еден чист атеизам кој се претворил во религија, но потполно ја прекинал врската со Браманизмот и браманската наклонетост кон аскезата па поради тоа го изгубил теренот и застапниците во Индија каде што првобитно се појавил. Како надокнада за тоа се раширил по Тибет, Кина, Монголија, Манџурија, Кореа, Јапонија, Сијам, Бурма, Анаму и Цејлон, во

киргискините степи и во јужните делови од Сибир. „Денес има околу 150 милиони будисти“¹, а „ според некои дури 500 милиони“². „Последното тврдење е погрешно бидејќи ги вклучува и будистите и другите многубошци“³.

ПОТЕКЛО НА БУДИЗМОТ

Будизмот го втемелил индискиот принц Сидарта познат како Сакијамуни⁴, син на владетелот на една мала држава во денешен Непал. Се смета дека живеел од 560-480 година пред нашата ера. Според преданието во 29-тата година го напуштил владетелскиот живот за да го побара решението на проблемот со патењето. Кога имал 35 години со помош на медитацијата го пронашол решението, постанал просветлен и од тогаш е познат како Буда или „просветлениот“. Терминот „Буда“ е партицип на санскритската глаголска основа „будх“ што значи „да се пробуди“ и се користи како титула „пробуден (просветлен)“. Ова име – Гаутама за првпат било применето врз Сидарта, мудрец од племето Сакија, а означува човечко битие кое достигнало просветлување, основало монашки ред и го поминало животот проповедајќи ја Дармата⁵. Како што истакнува “речникот на друштвото за пали текстови“, Буда е апелатив, нелично име. Според будистичката теорија, совршеното знаење кое Буда ни го открил, на крајот е изгубено за светот доколку не се појави некој нов, па затоа мора да се почека доаѓањето на некој нов Буда кој повторно ќе го

¹ Betz, H. D., *Religion in Geschichte und Gegenwart*, Tübingen, 1960

² Исто

³ Јевсевије Поповић, Општа историја Хришћанске цркве, прев. Др. Мојсије Стојков, Сремски Карловци 1912. књ. 2, стр. 697

⁴ Guenther, Herbert V., *Philosophy and Psychology in the Abhidharma*, Shambhala, Berkeley, CA, 1976, 22 str

⁵ Enciklopedija živih religija, drugo dopunjeno izdanije, Nolit, Beograd, 1992 god.

изложи и открие знаењето. Ова битие прецизно се опишува како Сама-самбуда (универзално совршено просветлено битие). Секој следен Буда објавува иста доктрина т.е. четири свети вистини кои ги објавил и изложил Гаутама Буда. Она битие кое се просветлило и ја запознало вистината и при тоа постанало Буда, а сепак ја сокрило вистината и не ја објавило, се нарекува издвоен или повлечен Буда. За поимот Буда се поврзува и поимот bodhi-satva што означува состојба на битието која претходи на онаа од потполното будинство. Bodhi-satva е битие кое е веќе просветлено меѓутоа го одложува своето заминување во Нирвана се додека не го исполни својот живот и не ги спаси сите сетилни битија од оваа овоземска беда. Доктрината тврди дека Бодисатвата благодарјеќи на својот духовен напред собрал огромен број заслуги кои покасно со задоволство ги пренесувал на помалите среќни битија со кои тие би можеле да ја уживаат наградата која ја донесува оваа заслуга. Поимот Буда претрпел значајна промена. Во раниот будизам Буда е сметан за човечко битие, учител кој живеел и подучувал како и секој друг човек – учител, но подоцна е развиена идеја за вечниот Буда кој ја воплотува апсолутната вистина. На пример, lotos-sutra учи дека Буда живеел од безвремен почеток и дека ќе живее безброј години во иднината, меѓутоа за да би можел своето послание да го соопшти на човечкиот род, овој вечен Буда од време на време се манифестира како земен Буда кој живее и работи помеѓу луѓето. Сакијамуни, синот на Маја е само еден од овие земски просветлени привиденија кои ги створил вечниот Буда.

Младиот Сидарта живеел како и останатите млади во неговата каста. Се оженил со убавата Гопом, владетелска ќерка која му родила син, но во 29-тата година Сидарта доживува длабока религиозна криза, сфатил дека животот кој го живее неможе да има никаква смисла. Тој го напуштил дворот на својот татко, жената и детето и заминал да живее како пустиник – подвижник со строг пост и аскеза. После шест години строга аскеза новиот пустиник доаѓа до сознание дека ни аскетата никому неможе да му користи, па се отргнува од постот и строгиот подвиг и почнува да го проповеда новиот пат на спасението кој се состои во избегнување на светските уживања и бесмислената аскеза. По

неговото сознание кое го добил после долго размислување под едно дрво, тој сфатил дека целта на човекот е тој да се ослободи од повторното раѓање и да постигне Нирвана, бидејќи егзистенцијата сама по себе е болка и зло.⁶ Гаутама започнал да се бави со медитација во рамките на се построгиот аскетски режим. Во еден текст се преувеличуваат последиците на неговото гладување и се кажува дека си го осеќал 'рбетот кога ќе го допрел својот stomak. Додека живеел на овој начин, Гаутама стекнал петмина следбеници кои очигледно биле привлечени од неговата искреност и херојскиот стил на неговата аскеза. Иако аскетскиот живот му овозможил да постигне извесна мера на самоконтрола, не му донел ни внатрешен мир ни духовно просветлување. Матхиманикаја⁷ (збирка на буистичките сути) со средна должина, е една од петте никаји од буистичките канонски списи и во целина опфаќа 152 сути распоредени во три групи од по 50 сути. Според традицијата, пренесувањето на Матхиманикаја било доверено на еден старец по име Сарипута на првиот будистички собор оддржан непосредно после смртта на Буда. Будиното толкување на Матхиманикајата е насловено како „папанча-судани“. Сидарта се сетил во својата младост како медитирал без претерана строгост и дека постигнал духовна самоконтрола па дури и длабока свесност и одлучил повторно да го испроба овој метод како пат за постигнување на својата цел. Ни тогаш а ни покасно Гаутама не ја раздвојувал медитацијата од ревносната примена на моралните и интелектуални дисциплини, но во моментот се одлучува да се откаже од крутата строгост и да се упати по средниот пат. Според записите од разните традиции, Гаутама пронашол погодно место под големото дрво и додека медитирал доживеал искуство кое од тогаш па понатаму ќе биде познато како просветлување и тука постанал Буда.

⁶ Dict. apology. de A. D'Ales, T. II., p. 655.

⁷ Ling, Trevor O, Recnik Budizma, Geo Poetika, Beograd, 1998, str. 151

Природата на ова доживување била таква што личното искуство постанало основен елемент на целокупната будистичка традиција.⁸

ПРЕГЛЕД НА ИСТОРИСКИ БУДИЗАМ

Расколот помеѓу јужниот и северниот будизам се појавил околу 100 години после смртта на Буда. Јужниот будизам бил конзервативен а северниот се повеќе отстапувал од првобитниот. Јужниот будизам (*хинајана*) е раширен во Индија, се задржал само во Цејлон, државна религија е во Бурма, Лаос, Сијам (Тајланд) и Камбоџа. Северниот будизам (*махајана*) се проширил на северот, истокот и западот на Азија. Тибет е седиште на нивниот водач Далај Лама. Во Кина будизмот стигнал уште пред да стигне во Тибет. Тој бил чист *хинајана*. Во Кина будизмот родил разни секти. Во Јапонија будизмот се појавува околу вториот век пред нашата ера, со првите контакти помеѓу Кина и Јапонија преку појавата на свилените патишта. Во деветиот и десетиот век е доминантна религија а денес во Јапонија постојат многубројни секти и подсекти на тие секти. Во 19-от век, со колонизирањето на будистичките земји, на запад се буди интересот за изучување на будизмот. Тој бил мошне занимлив за младите интелектуални маси кои имале прилика подетално да навлезат во неговата суштина. Експанзијата на будизмот го вовела човекот во светот на новата култура.

НАУКАТА НА БУДА

Каква вистина новиот учител после своето просветлување им донел на своите слушатели и на човештвото? - Она што Буда го проповедал неможе да се нарече никаква религија, дури ни философија. Ако под зборот философија се подразбира метафизика, она што тој го проповедал е еден етички систем заснован на еден песимистички поглед на светот. Буда отишол уште подалеку кога тврдел дека не само светот е зло, но и егзистенцијата сама по себе е зло, „затоа што целта на секој човечки живот е да се ослободи (*самсара*) од

^{8 8} Enciklopedija živih religija, drugo dopunjeno izdanije, Nolit, Beograd, 1992 god. 105 str.

кружниот тек на стварите, повторно роден (егзистенција) да премине во неегзистенција (*нирвана*)⁹, па од тука учењето на Буда не е поврзано за верба во Бога или богови. Чисто човечка или атеистичка наука. Буда понекогаш говори за боговите, но тоа не значи дека верува во нив и сметал дека никој од боговите не му е рамен на него.

Да се ослободи (*самсара*) е термин кој во Будизмот означува преселба на душата. Дословното значење се однесува на непрестаното кружно движење, постојано одново раѓање. Се однесува на сфаќањето за последователните проаѓања низ животите. Бескрајноста и неизбежноста на *самсара* се запишани Самјута-Никаја¹⁰. Будистите за правилното сфаќање на будистичката вистина, за духот и патењето (кое е својствено за постоењето), не е доволен само еден живот, додека патењето може но и не мора да биде приметено веднаш: човекот на себе мора да го има во предвид целиот застрашувачки и бекраен ланец на повторно родените и севкупната количина на страдања кои тој ланец ги содржи. Самсарата не се однесува само на кругот на повторно родените во човечките облици: таа го опфаќа целиот ланец на сетилни суштества, од најситните инсекти па до човекот, и на неа и е својствено непрестаното траење. Само на степенот на човечката егзистенција е повторно можно да се трансцедентира и да се разреши самсарата или да се постигне *Nibana* (метемпсихоза).

⁹ Јосић, Рад. А., *Месијанска идеја код културних народа пред Христа*, Београд 1931, 103 стр.

¹⁰ Samjuta-Nikaja, II, 178 str.

МЕДИТАЦИЈА

Медитацијата е еден од трите главни фактори на будистичкиот пат. Останатите два се моралот кој му претходи и постојано го следи медитативното делување и мудроста која се постигнува како резултат на самата медитација. Западниот читател е подложен на погрешното сфаќање на будистичкиот поим медитација како и предрасудите дека таа подразбира „опуштена“ или „недејствена“ состојба, но по будистичкото сфаќање медитација претставува дејствување во кое човекот настојува да го надмине дискурзивното размислување, да ја уништи или спречи неповолната друштвена состојба или да ја зачне или утврди поволната друштвена состојба. Таа е дисциплина каде што ученикот треба да ја научи од учителот. Таа без лично надгледување неможе да биде точно спроведена. Во ова се крие една од главните причини за постоење на будистичките манастири: манастирот претставува школа за медитација каде помладите монаси учат од постарите или понапредни монаси. „Медитацијата е особено развиена и сложена дисциплина во погледот на методите кои се употребуваат и доволно е да се каже дека треба лично да се научи. Постојат класични списи кои се бават со медитација, првенствено ‘Budaghosina’ и ‘Visudhi-maga’“¹¹.

ШТО Е НИРВАНА?

Нема јасен одговор на тоа прашање. Таа е цел на секој будист. Ако егзистенцијата сама по себе е зло или страдање, нирваната е гушење на страдањето. Одејќи во неегзистенција, човекот треба да се претвори во чисто „ништо“. Таа претставува реинкарнација на душата. Нирваната се однесува на новото битие – на човекот кој стекнал просветлување, се ослободил од калта и се определил до крајот на својот живот да живее етички – спокојно, чисто и бесмртно. *Нибута* е будистички израз за човек кој е „оладен“ од алчноста, мрзата и илузиите на целиот човечки род. Тој е „здрав“ и постигнал спасение.

¹¹ Ling, Trevor O, Recnik Budizma, Geo Poetika, Beograd, 1998, str. 164

Што се однесува до општата есхатологија, неморалот ќе завладее со светот, но луѓето ќе увидат и ќе се поправат. Ќе се појави цар а после него ќе се појави „малиот Буда“. Ова ќе се случи 5000 години после Гаутама Буда.

Во будистичката употреба, *Нибана* се однесува на новото ниво на битие на човекот, ниво на битие на кое стапнале Буда и другите рани будисти кои се стекнале со просветлување и се ослободиле од прљавоста (*килеса*) но се определиле до крај да го проживеат својот живот. Терминот *Нибана* е познат како *Килеса-нибана*. Кога физичките компоненти на овој смртен живот ќе достигнат степен на распаѓање, т.е. кога ќе настапи телесната смрт, *Нибана*-та ќе постане потполна (*пари*), и од тука има *Пари-нибана*. Нибаната е опишана во текстовите на *Пали* како спокојна, чиста и бесмртна. Оние кои го проучувале будизмот на запад, понекогаш погрешно заклучувале дека се работи за истребување или поништување, до кое доаѓа како резултат на погрешното сфаќање на идеите за *Нибати* и сфаќањето дека се гасне и исчезнува животот а не прљавите страсти. Буда нагласено го отфрла ова сфаќање за поништувањето. „Со развојот на философската школа *Махајана* терминот *Нирвана* (санскритски облик) се поврзувал за поимите *Апсолутно*, кои биле развиени од оваа школа. Така нирваната се изедначува со кутењето, со суштината на Буда или со конечната стварност“¹². Зборот нирвана има значење на прекривање светилка или оган. „Во прочуената беседа за оганот Буда проповедал дека целиот свет е запален со оганот на страста, мразењето, лажењето и дека само во нирваната овие огни се гаснат“¹³. Во будистичките свети книги се споменуваат две врсти на нирвана, нирвана со остаток и нирвана без остаток. Изгледа дека нирваната без остаток значи нирвана која достигнува *Арахант* овде и сега, или онаа која ја достигнал буда под *Bodhi* – дрвото кога имал 35 години. *Арахант* е термин кој се употребува во *Пали*

¹² Ling, Trevor O, Recnik Budizma, Geo Poetika, Beograd, 1998, str. 175

¹³ Enciklopedija živih religija, drugo dopunjeno izdanije, Nolit, Beograd, 1992 god. 113 str.

будизмот за поединецот кој го достигнал крајниот степен на духовен развој¹⁴. Зборот *арахант* е широко распространет во древна Индија за искажување на почит, во извесна сличност со христијанскиот израз *великодостоен*. Во *Рг-веда*-та овој термин се користи за богот *Агнија*. Истотака се употребува и како атрибут на *Махавира* кој е втемелител на џаинистичката заедница. Тој и Буда биле прославувани од нивните современици. Подоцна овој термин стекнал посебна употреба во Будизмот. Воведени се четири степени на различно духовно достигнување:

1. Оној кој влегува во тек
2. Оној кој еднаш се враќа
3. Неповратлив
4. Чесен (*Арахант*)

За *арахант* се смета оној кај кого се умртвени сите дотоци кои ја зголемуваат кармата и на тој начин го поддржуваат постоењето во сетилната сфера, додека постигнувањето на првите три степени е можно и кај световните луѓе. Постигнувањето на четвртиот степен од страна на некој световен човек се сметало за крајно невообичаено и многу тешко¹⁵. Кај будистите на Цејлон се смета дека световниот човек кој ќе достигне араханство треба веднаш да пристапи во монашкиот ред. Според Буда, жените поседуваат подеднаква способност да станат *араханти* како и мажите. Бројни примери на монахињи кои го достигнале араханството се наведуваат во *Theraghata* (книга која се состои од збирка стихови, припишана на 264 стари монаси, во раниот будизам познати по своето духовно достигнување. Постои и *Therighata* која е иста таква збирка напишана од монахињи од истиот период. Современите научници сметаат дека овие стихови содржат автентични композиции од раниот

¹⁴ Allen, George Francis. *The Buddha's Philosophy*, Macmillan, New York, 1959, 19 str.

¹⁵ Milinda-panha, SBE 36, 56 str.

будистички период, но се испоставило дека некои делови ги сочиниле подоцни редактори на темелите на фрагменти во вид на потсетници¹⁶. *Theragatha* има вкупно 1279 стихови а *Therigatha* има 522 стихови¹⁷). Во будината доба и непосредно потоа од *арахана*-та не се очекувало повлекување од човечката заедница, ниту пак на нешто слично не биле поттикнувани. Тоа било јасно воочливо од примерот на самиот Буда. Традицијата на индискиот аскетизам била силно наклонета кон повлекување од световниот живот, па раниот будизам бележи примери од *арахант*и – осаменици. Арахантите обично продолжувале да живеат во рамките на човечкото друштво, без никакви себични побуди. Меѓу *Теравада*-та е запазена склоноста кон длабокото уважување на *арахант*-та а во *Махајанската* школа се критикувало ваквото величање и се востановило дека извесни поединци за кои се смета дека се *арахант*и всушност правеле бројни несовершености. Овие критики ги изрекол *Махадева*. Критикувањето на идејалот на *арахантите* го продолжила *махајанската* школа на основа на фактот дека нирваната која *арахантите* ја постигнуваат претставува само престанок на *Асава* (приливи или заразености. Ги има четири а будистичката мисла смета дека го трујат човечкиот ум и го спречуваат духовниот напредок. Четирите приливи се: сетилност, жед за живот, погрешно разбирање и незнаење. Овие четири често заедно се споменуваат во *Сута-питаки*. Се смета дека изгонување на *асава*-та доведува до *араханство*, па од тука оној во кој нема *асава* е синоним за *арахант*. Понатаму *асавите* се споменуваат како изливи (*oghā*) и јареми (*yogha*). Според *махајанскиот* будизам на *Бодисатва*-та како идеал му е надреден идеалот на *араханството*.

Нирваната со остаток често се означува со негативни термини, како отрпнување на жедта, искоренување на секакви страсти, мразење и лукавство и поништување на погрешното сфаќање за себе-неусловеноста, но Буда

¹⁶ Geiger, Wilhelm, *Pali literature and language*, University of Calcutta, Calcutta, 1956, 21 str.

¹⁷ C. A. F. Rhys-Davids, *Psalms of Brethren*, II, 1937; *Psalms of Sisters*, 1909, 1964

зборува и за позитивните термини како: мир во ведрината, совршено спокојство, безстрастие на чистотата, врвно блаженство и среќа. Кога се зборувало за *нирваната без остаток*, Буда мудро молчел. Ова дошло до израз во разговорот во кој еден калуѓер по име Malunkya му го поставил на Буда прашањето кое гласело: Дали светец постои, односно не постои после смртта? – Калуѓерот рекол дека на ова прашање не добил задоволувачки одговор и барал од Буда да признае дека незнае, ако неможе да одговори. Буда сепак одбил да одговори на поставеното прашање и наместо тоа одговорил дека прашањето нема никаква врска со основата на религијата и дека не допринесува во отсуството на страстите кои одговараат на нирваната и дека секој кој ќе проба да одговори на вакво прашање ќе се збунува и безнадежно ќе се изгуби во метафизичката џунгла од која не би можел да излезе. Со ова свое кутење Буда одбил да разговара за крајната и конечната нирвана со ограничени и конечни зборови; кога тоа би го направил, само би ја ограничил крајната реалност која по неговите зборови е неопислива и непоимлива.¹⁸

Според старите будистички списи од кои е земена содржината на будината наука се гледа дека Буда некогаш говорел и за боговите. Тоа не значи дека верувал во нив туку напротив кога зборувал за нив ги спомнувал со намера да покаже како они ништо не значат за човековото спасение. Покажувал како според него тие ништо не значат. Возвишениот Буда, учител на боговите и луѓето¹⁹. Некогаш, баш во оваа монашка општина му се појавил на еден монах оваа мисла во духот негов: Каде овие четири елементи – земјата, водата, ветерот и воздухот без остаток исчезнуваат? Буда понатаму говори како дотичниот монах паднал во екстаза, го пронашол патот кај

¹⁸ Enciklopedija živih religija, drugo dopunjeno izdanije, Nolit, Beograd, 1992 god. 113 str.

¹⁹ Јосиф, Рад. А., *Месијанска идеја код културних народа пред Христа*, Београд 1931, 100-101 стр.

боговите, одел од еден до друг, од една боженствена сфера во друга и никој не умеел да му одговори, туку сите го препраќале кај боговите кои се поголеми од себе. Најпосле тој доаѓа кај боговите од браманскиот свет па они му одговориле вака: незнаеме ни ние монаху, но тука е и Брама, големиот Брама, семоќниот, ненадминливиот, од чие око никој ништо не скрил, неограничениот Господ Делател и Створител, превозвишен управувач кој по својата волја сите ги управува, отец на се што постоело и што ќе постои – он е повеличенствен и возвишен отколку ние; он најверојатно ќе знае. Тогаш се појави Брама но наместо директен одговор, тој вака му говорел на монахот: Јас сум Брама, големиот Брама, семоќен, ненадминлив, од чие око ништо не е скриено, неограничен Господ, Делател и Створител, превозвишен управувач кој по своја волја све управува, отец на се што постанало и што ќе постане. И по втор пат му рече монахот на Брама: пријателу јас не те прашувам за тоа дали си ти Брама, великиот и семоќен туку те прашувам каде овие четири елементи – земја, вода, ветер и воздух без остаток исчезнуваат? Но повторно Брама му го одговара истото како и претходно. И по трет пат монахот му го поставува на Брама истото прашање. Тогаш овој голем Брама го земал под рака овој монах, го одвел на страна и му зборуваше вака: овде монаху, боговите на браманскиот свет мислат дека нема нипто што Брама не го прозрел и дознал и дека нема ништо што на Брама не му било откриено, но ни јас не знам монаху каде овие четири елементи исчезнуваат. Ти си погрешил и не си направил добро што го помина возвишениот Буда. Оди монаху кај возвишениот и постави му го на него ова прашање и што тој ќе ти одговори, до тоа држи се со мирна душа. Тогаш монахот излегол од браманскиот свет и се појавил пред Буда²⁰. Ако оваа приказна потекнува навистина од Буда, тогаш таа само сведочи со каква иронија Буда говорел за боговите. Тој вели дека никој од нив не му е рамен на него. Бидејќи Буда себе си никогаш не се претставувал како инкарнација на било какво божество, а зборувал за себе како човек кој со

²⁰ Јосић, Рад. А., *Месијанска идеја код културних народа пред Христа*, Београд 1931, 101-102 стр.

своето знаење далеку ги надминува боговите, тоа значи дека он конкретно не верувал во никакво божество. Па така, како што за Бога и боговите не говорел со задоволство, така ги избегнувал и останатите прашања со кои се занимавала метафизиката. Проблемите за Бога и за бесмртноста на душата се совршено излишни за будиниот систем на спасение. Ова директно го тврди кога им зборува на своите ученици: „А зошто о, ученици мои воопшто не сум ви зборувал за боговите и зошто не ви проповедав за религиските и метафизички проблеми? - Бидејќи тоа ученици не ви донесува никаква добивка, бидејќи не ве поттикнува во одење кон светоста, бидејќи не ве води кон одвраќање од земниот свет, кон уништување на секоја радост, кон престанување на пропадливото, кон мирот, кон сознанието, кон пробудувањето, кон нирваната. Затоа не ви проповедав за тоа. А за што ви проповедав? – Што е страдање; што е постанок на страдањето, што е отстранување на страдањето, што е патот кон отстранувањето на страдањето“²¹

КАРМА

Оригиналниот будизам верува во преселба (реинкарнација) на душите. Во будистичката психологија она човечкото „јас“ не е никаква посебна духовна супстанција различна од телото. „Јас“ е име и означува многу својства или состојба на индивидуата. Продуктот на дејствувањето на душата и телото е карма. Карма е најважниот поим во будистичката психологија и есхатологија, таа е нешто како закон²² на дејството и последиците. Нејзиното делување неможе да се избегне. Основното значење е делување или чин. Човекот после смртта преминува во нов облик „егзистенција“ која е условена од самата карма (моралната вредност). Секое суштество ја наследува сопствената „карма“. Кармата не ја одредува реакцијата на човекот во определена ситуација туку

²¹ Јосић, Рад. А., *Месијанска идеја код културних народа пред Христа*, Београд 1931, 100 стр.

²² Harvey, Peter, *An Introduction to Buddhist Ethics*, Cambridge University Press, 2000, 16 стр.

само го запознава со последичната состојба од таа ситуација. Општо земено, според будистичкото сфаќање, волјата која се карактеризира со алчност, мрзеливост и склоност кон лажење создава неповолна карма, додека онаа волја која се карактеризира со спротивните својства создава поволна карма. Во овој кружен тек на бескрајно повторно родени, во разни околности, ќе биде креиран влез само за оној кој ќе се удостои да влезе во нирваната.

КАРУНА

Каруна значи сомилоост. Таа завзема значајно место како едно од четирите „духовни прибежишта“. Во потесна смисла таа претставува милосрдно држење неусловено од било каков мотив.

АБИДАМА

Абидамата е тематски распоред и логички развој на будистичкото учење. Таа се бави претежно со анализа на психичките или менталните феномени и нивните взаемни односи. Во неа се опишани бројните и различни можни состојби на свеста и уште побројните нивни ментални и морални составни елементи, класифицирани во согласност со нивната способност за создавање на позитивна или негативна карма.

АЛОБА

Претставува отсуство на „брзање“. Таа е еден од трите морално-условувачки фактори кои создаваат добра карма.

АНАТА

Аната е будистичка доктрина според која во секое поединечно суштество не постои трајно „јас“ (ata). Ова е трета од трите карактеристични особини на постоењето и претставува доктрина која е особено карактеристична за будизмот. По неа тој се разликува од сите останати религиозни и философски школи во стара Индија. Без правилно сфаќање на „аната“ е неможно разбирањето на будизмот. Доктрината за „аната“ во будистичкото предание се смета за најтешко поимлива вистина бидејќи го

претставува трајното „јаство“ длабоко вкоренето во секојдневните навики и размислувања.

ПРАЌАНА

Праџана или мудрост – го претставува третиот и највисок степен во будистичкиот живот, претходните два се моралност и медитација. Мудроста се состои од непосредно поимање на трансцеденталните вистини кои се однесуваат на природата на светот и човековото постоење. Тие најпрво мораат да бидат прифатени со вера но со намера тие трансцедентални вистини да се потврдат и лично, искуствено, преку практикување на будистичкиот начин на живот.

ПАРАМИТА

Парамита²³ е термин кој се користи во *махајанскиот* будизам а се однесува на квалитетите и доблестите чие негување доведува до просветлување. Постои список од шест парамити а тоа се: великодушност, моралност, трпение, сила, концентрација и мудрост.

ПАТИЧА – САМУПАДА

Овој термин претставува будистичка формула и се преведува како „зависно настојување“ или „ланец на причини“ со што се изразува доктрина. Со неа се отфрла било какво трајно постоење на ентитетот или егото. За излагањето се користат 12 алки: старост и смрт, повторно раѓање, постоење како резултат на приврзаноста, приврзаност како резултат на жедта за живот. жедта како резултат на чувствувањето, чувствувањето како резултат на сетилниот отисок, сетилниот отисок како резултат на шестте сетилни основи, шесте основи како резултат на телесноста, телесноста како резултат на свесноста, свесноста како резултат на вообликувањето на кармата и обликувањето на кармата како резултат на незнаењето.

²³ Prebish, Charles S., *Buddhism: A Modern Perspective*, State University Press, University Park, Pennsylvania, 1975. 288 str.

ПУНА

Значи заслуга – начин на кој се создава поволна карма – добро повторно раѓање. Има три аспекти: великодушност, сила и медитативен развој.

КОСМОЛОГИЈА

Сите будистички школи не се бавеле со космологијата. На пример, со своето сфаќање за непостоење на надворешниот свет и посветеноста исклучиво на онтолошките прашања, паралелно се развивало мало учење за космолошките шеми. Во три школи во кои било присутно учењето за феноменологија, била и сеуште е потврдена многу слична космологија. Тие три школи се Theravada, Sarvastivada и Jogachara. Оваа космологија во многу претставува одраз на браманската космологија на древната Индија во која е потврден бесконечен број на светови, при што космографијата на секој од тие светови во основа наликува на овој појавен свет а за средна точка ја поставува големата планина Меру во чии четири страни се простираат четири подрачја а во секое од нив владее по еден Голем Крал или чувар. Јужното подрачје или континент се нарекува Џамбудвипа. Древните индијци верувале дека е тоа оној континент кој они го населуваат. Бидејќи постоеле многу светови со слично устројство, се развила и шема на нивното разделување.

Во будистичката космологија, цела вселена е поделена на три сфери: сетилната сфера, сферата на чистиот облик и сферата на безобличностите. Најниска од трите сфери е сетилниот свет. Тој се протега од најниските точки, од многубројните пеколи, низ разни духовни животни и луѓе се до оние што се еднакви со ниските божеста, до *Деви*-те кои престојуваат на највисоките точки на сетилниот свет (првата сфера). Целиот овој свет е населен со суштества кои имаат по шест сетила: сетило за вид, слух, вкус, мирис, допир и ментален впечаток (менталниот осет во будистичката мисла редовно се смета за едно од шесте сетила). Во различните пеколи седат суштества кои ги издржуваат пороците од минатото во различна мера. Едни пеколи се мрачни, други ладни,

трети врели и секој од нив има по осум степени во поредокот на вреднувања од лошо до најлошо. Во најврелиот пекол болката не престанува без обзир на се. Постои небо со триесет и три богови каде што никогаш не се стемнува. Има и небо на кое престојува *Метеја* (следниот Буда), и две најголеми неба каде што дури и самата желба и помисла може да створат нова карма. На најголемото небо престојува Мара, кое завзема најголемо место во сетилниот свет.

Вториот свет, светот на чистиот облик понекогаш се преведува и како светот на фината материја, се одликува со отсуство на трите сетила: сетилата на вкусот, мирисот и допирот. Овде постои само вид, слух и ментални впечатоци. Жителите на овој свет и понатаму поседуваат форма која на ова ниво е неизбежна во нивното постоење. Светот *Рула* е поделен на бројни неба. Според школите, едни велат дека има 16, втори дека има 17 а трети дека има 18 неба. Со овие неба се поврзани различни контемплации.

Во третиот свет кој се нарекува сфера на безобличностите или нематеријален свет, видот и звукот се отсутни. Постои само менталниот впечаток или со речникот на јогините – постои само свест. Сите школи се согласни околу прашањето за четирите неба на безобличниот свет: небо на безграничниот простор, бескрајна свесност, непостоење и „ни свесност ни несвесност“. На овие неба пристигнуваат битија чие повторно раѓање е уследено со медитацијата на едно од овие четири неба. Хинајаната и Махајаната за космологијата, до овие точки приближно се поклопуваат, меѓутоа, покрај трите света, Махајаната истакнува за постоењето на уште едно подрачје – Будиното подрачје. Секое од нив е поле на дејствување на врховниот просветлен Буда-гаутама. „Во махајанскиот будизам, особено во Кина и Јапонија, повторното раѓање во будината земја, за световните лица постанува вистинска религиозна цел, додека за нирваната се надеваат како крајна цел во будизмот“²⁴.

²⁴ Ling, Trevor O, Recnik Budizma, Geo Poetika, Beograd, 1998, str. 140

БУДОЛОГИЈА

Текот на светските мени е вечен, беспочетен, така да по будистичката догматика неможе да се збори за Бог створител како во христијанската догматика. Светот е вечен, во вечен тек и промени а за појавата на човекот на земјата будизмот ништо не зборува, но затоа подоцнешниот будизам знае дека во многубројните периоди (*калпи*) се појавувале Буди како учители на патот на спасението кое води кон Нирваната. Еден од тие многубројни буди кои се појавиле е историскиот основач на денешниот будизам, *Сидарта Гаутама Буда-Сакијамуни* каде што овоземната егзистенција му била последна но не и прва. подоцнежниот будизам отишол и подалеку во своето учење за Будите. Буда е сфатен не само како личност на историскиот *Сидарта Гаутама Буда*, туку буда е поим низ надземните битија кои како *Бодисатви* живеат на четвртото небо наречено *Тусита Небо*. Во понатамошниот развој на будизмот, особено северниот будизам, под дејство на религиозните сфаќања, тамошниот монголски народ, тибетанци, монголи, кинези, јапонци, створен е поимот *Дијани-Буда* и *Мануси-Буда*. *Дијани-Буда* е небесен Буда т.е. божество. *Мануси-Буда* е земен Буда, овоземна манифестација на небесниот Буда. „Еден таков небесен Буда, во Тибет се нарекува *Амитаба*, во Кина *Омита – Фо*, во Јапонија *Амида- Бутси*. Сите овие се различни називи за исто битие, за иста духовна личност која на небото постоела како преобраз на земниот историски Буда, *Сидарта Гаутама*“²⁵.

БОДИСАТВА

Bodhisattva – термин кој се користи во будизмот за особа која се стреми кон просветлување т.е. за идниот Буда. *Bodhisattva*-та пред на земјата да се роди во своето последно постоење т.е. како Буда, живеел во подрачје на блаженствата, во ракот *Тусита*, каде што живеел дури шест милиони години. Значајниот поим *Бодисатва* во голема мера се зацврстил во *Махајана*

²⁵ Richard Pischel, *Leben und Lehre des Buddha* (Bibliotek: Aus Natur und Geistwelt. B-d 109., Leipzig), Berlin, 1921, 115-119

будизмот, каде што го заменил идеалот *Араханта*, во смислата на целта на будистичкиот живот. Во делото „доктрината за Bodhisati“ се докажува дека идејалот на *Бодисатвата* донел препород во изворниот дух на будизмот, каде го помрачило одвеќе егоцентричното држење на монахот, зафатен со стремење кон целите кои се пониски од *Арахантата*. „Единствените будисти кои ќе можат да оддолеат на перверзните нагони во ова изопачено време се *бодисатвите* кои активно се трудат и борат да ги придобијат назад сите други сетилни суштества застранети од доброљубието и сочувствувањето“²⁶. Разликите кои се вовеле во *Махајана* будизмот се состојат во тоа, бодисатвата да тежи кон просветување на сите битие, без разликување на личност од неличност, додека арахантот тежнеел единствено кон самопросветлување. Квалитетот „сочувство“ во *махајана* будизмот подеднакво се истакнува како и мудроста, додека во *хинајана* будизмот, мудроста се акцентира во поголема мера отколку сочувствувањето. На прашањето како некој оправдано може да се нарече бодисатва, одговорот бил: „Оваа промена од обично битие во *Бодисатва* настанува кога неговиот ум ќе го достигне степенот со кој повеќе не може да се врати назад на просветлување, што значи дека до тогаш стекнал пет предности: тој не се раѓа повеќе во состојба на патење туку помеѓу боговите и луѓето; никогаш не се раѓа во сиромашни семејства или во пониска каста; секогаш е маж а никогаш жена; секогаш е здраво телесно граден, ослободен од физичките недостатоци; во состојба е да се сети на своите поранешни животи и веќе не ги заборава“²⁷. Според јогачарите, *Бодисатвата* ја карактеризираат девет тежнења: 1. Да се ослободи од сите изопачени сфаќања на постоењето; 2. На тој начин да се ослободи од оковите на заостанатите сфаќања; 3. Да продре во нереалноста т.н. надворешен свет на поединостите; 4. Да го достигне нивото на кое *самсара* и *нирвана* се сфаќаат како два аспекта а исти стварности; 5. Да создава емотивни чувства и спретност во методите; 6. Да делува без напор; 7. Да е негова контемплацијата

²⁶ Lopez, Donald S., Jr., ed. *Buddhism in Practice*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995. 189 стр

²⁷ Махапраџана – парамита – шаstra 86. С – 89 С; конзелов превод будистички списи стр. 30 f

со чие посредство се спознава себе си над сите облици на постоење; 8. Да поседува совршена мудрост; 9. Да го манифестира Будиното тело. Кога сето ова ќе го постигне, *Бодисатва* преминува во *Будасатва*. Според *махајана* будизмот, поимот *Бодисатва* наговестува можност за постоење во рамките на светот на многуте *бодисатви*. Оние кои ќе го достигнат претпоследниот степен на егзистенција во рајот *Тусита*, се сметаат за рајски битија кои обичните смртници можат да ги повикаат во помош со уверение дека чувството на *бодисатвата* нема да ги изневери. Во таква смисла се посматраат главните *бодисатви* како што се: *Авалокитешевара*, *Манџусри* и *Маитреја*.

ОСМОСТРАНА ПАТЕКА

Придржувањето кон будистичкиот начин на живеење е опишано како прочистување, доведување до состојба во која човекот треба да го прочисти умот со интелигенција, контрола на сетилата, избегнување на поводот за нивното будење, исправна исхрана и сузбивање на страстите кои го уништитаат моралот. Осмостраната патека претставува шематски опис на будистичкиот живот. Таа е подоцнежнo проширување на

тространата шема на будистичкиот живот која ги опфаќа следните елементи: вера, моралност и медитација. На понапредниот степен од будистичката пракса, она што на почетокот претставувало вера, постанува мудрост.

Приказ на осмостраната патека:

(1) Вера = (4) Мудрост

1. Правилно разбирање
2. Правилно размислување

(2) Моралност

1. Правилен говор

2. Правилно телесно однесување
3. Правилно заработување за живот

(3) Медитација

1. Правилно настојување
2. Правилна свесност
3. Правилна концентрација.

1. Моралното управување може да се изрази на следниот начин: на никого да не нанесуваш зло, да правиш добро и да ја прочистуваш сопствената душа. Секое дело кое штети на самата личност или на некој друг се смета за лошо дело чиј плод ќе биде патењето. На злото не се гледа како на кршење на некој божји закон, туку како на она што произлегува од човековиот дух и од неговото дело.

2. Менталната дисциплина има за цел – контрола на духот. Постои една будистичка поговорка која вели дека нема доволно кожа да се покрие земјата и за да постане глатка, но ако се облечат кожни чевли, земјата ќе биде глатка. Истотака ние неможеме да ги уништиме сите надворешни објекти кои од сите страни делуваат на сетилаат и ги раздражуваат страстите алчност и љубомора, но можеме да го контролираме духот така што непријатните работи нема погрешно да ги сфаќаме како пријатни, чисти и трајни. После периодот на ригорозните ментални дисциплини, единката е способна не само да го контролира својот дух, туку да го испразни и од сите содржини така што духот останува совршено мирен и прибран.

3. Интуитивната мудрост: Буда еднаш изјавил дека менталната дисциплина ќе ја доведе единката до интуитивната мудрост, односно до гледање на работите онакви какви навистина се. Двата последни дела на осмостраната патека: исправни гледишта и исправни намери, водат кон оваа цел. Да имаш исправно гледиште значи да се придржуваш до вистината дека секое постоење е патење (Dukkha), дека секое постоење е непостојано (anicca) и дека не постои трајно себство или дух (anatta). Во својот прв говор истакнал дека раѓањето е патење, староста е патење, смртта е патење, петте облика на постоење се

патење. За да би ја илустрирале универзалноста на прашањето за патењето, Буда еднаш и раскажал приказна на една жена која од него барала да го оживи нејзиното мртво дете. Учителот рекол дека тоа ќе го направи ако таа може да го пронајде семејството кое никогаш не доживеало болки поради смртта. Исполнета со надеж жената отишла но набрзо открила дека сите семејства кои ја посетиле доживеале таква несреќа. Тогаш одлучила да престане да бара и да постане Будин следбеник. Другата основна вистина дека целокупното постоење е непостојано, Буда го истакнал непосредно пред својата смрт со зборовите: „Сите составни делови на телото се подложени на распаѓање“²⁸. Според тоа, животот никогаш не е статичен туку е во течење. Секој момент од својот живот постануваме нешто друго. Покрај патење и непостојаноста, третата основна вистина која ја застапуваат Theravada следбениците е дека не постои трајно себство или душа. Упанишадите учат дека правото себство на човекот е универзално својство и кога личноста ќе го постигне тоа единство, таа постанува ослободена. Буда внимателно го набљудувал светот и открил дека човечкиот род се прилепува до ова себство или дух, сметајќи го за вечно и трајно. По мислењето на Буда, верувањето во трајноста на себството (духот) е кобна заблуда бидејќи доведува до прилепување, прилепувањето доведува до егоизам, егоизмот раѓа желба за постење, слава, пријатност и богатство а ова ја приковува единката за понатамошното раѓање и патење. За да го оспори ова верување, Буда поучувал дека човекот нема трајно себство (душа) туку дека е комбинација од пет агрегати: материја, сетила, мисли, предиспозиции и свест а секое од нив непрестано се јавува и исчезнува. Во секоја минута од животот ние сме само комбинација од овие пет агрегати или вкупен збир од она што сме, она што го гледаме, слушаме, пробуваме, мирисаме, допираме и мислиме. Кога ќе сфатиме дека себството (душата) е протекување на психичките и физичките феномени, тогаш ги искоренуваме своите себични желби и импулси, ги напуштаме своите себични потреби за

²⁸ Enciklopedija živih religija, drugo dopunjeno izdanije, Nolit, Beograd, 1992 god. 112 str.

сетилни пријатности и лична добивка. Ако ние сме само моментален конгломерат на петте агрегати, кој тогаш повторно се раѓа, кој складира карма и кој ги собира во себе нејзините агрегати? За да се одговори на ова прашање Буда поучувал дека во моментот на смртта петте агрегати кои го сочинуваат живото битие се распаѓаат, меѓутоа кармата која што тоа живо битие ја акумулирало во минатото не исчезнува, туку мора да вроди плод и повторното раѓање на новото живо битие кое не е исто како претходното живо битие но исто така не е ни различно, бидејќи ова ново живо битие ја наследило кармата од претходното. „За да би ја илустрирал оваа идеја, Буда често се користел со примерот на реката која изгледа како постојано да го задржува својот облик, иако водата во реката на било кое место постојано се менува. Тој истотака приметил дека кога пламенот од една свеќа се пренесува на другата, светлоста е навистина една и иста бидејќи нема прекин, но двете свеќи не се исти“²⁹. Со вакви примери Буда настојувал на своите следбеници да им ја всади идејата за двете сукцесивни комбинации на петте агрегати. Можеби не се исти, но помеѓу нив постои континуитет само поради делување на кармата. Во очите на будистите православно гледиште не ја опфаќа само вистината за патењето, непостојаноста и нетрајното сопство, туку вистината за правилното разбирање на ланецот на последичноста односно формално условеното настојување. Тука Буда ја дал оваа формула за да ја нагласи вистината дека настаните следат еден по друг, по правилен ред и дека не се предизвикани од некоја случајност или произволна волја на божествените сили. Оваа формула ја изразува идејата дека ни една појава во вселената не е изолирана и без причина, туку е поврзана со сите други појави. Самиот ланец се состои од дванаесет фактори: незнаење, предиспозиција, свест, име и облик, шест сетилни органи, допир, сетила, жед, користољубие, настојување, раѓање и старост и смрт. Тоа е изразено на следниов начин: кога незнаењето се јавува, тогаш се јавува и предиспозицијата. Кога се јавува предиспозицијата

²⁹ Enciklopedija živih religija, drugo dopunjeno izdanije, Nolit, Beograd, 1992 god. 112 str.

се јавува и свеста. Кога се јавува раѓањето се јавува и староста и смртта. Поинаку кажано, кога незнаењето престанува, тогаш сите следни членови на ланецот престануваат и веќе нема да биде раѓање, старост и смрт.

1. Ако го погледнеме шематскиот опис на осмостраната патека, под вера се подразбира: прифаќање и сфаќањето примени од Буда, односно сфаќање на светот и човековото постоење во четирите свети вистини и исправните ментални ставови, односно напуштање на ставовите засновани на сетилните желби и злоби.

2. Под моралност се подразбира исправен говор, односно избегнување на искажување било какви неvistини и исправно телесно управување односно воздржување од одземање било чив живот, од крадење, од недопуштено полово уживање; исправно заработување за живот односно избегнување на занимавања како што се месар, трговец, работа со оружје, опојни пијалоци, наркотици и било какви други занимања кои не се согласни со будистичките начела.

3. Под медитација се подразбира исправно настојување, односно настојување да се избегнува зло и погубни состојби на умот а да се развиваат погодни и здрави состојби на умот.

4. Исправна свесност – права свест за физичкото тело, осеќањата (прифатливи, неприфатливи или неутрални) и ментални впечатоци.

5. Исправна концентрација – пракса, усмереност на умот во една точка (Samadhi – будистички термин кој означува концентрација).

Се смета дека следењето на осмостраната патека раѓа постигнување на состојба на мудрост, во која исправното размислување и исправните ментални ставови постануваат директни и непосредни, претходно втемелени врз верата. „Осмостраната стаза претставува систематско излагање на патот на кој и најситните делчиња на исправното разбирање со кое отпочнува верата во

будиното знаење, на крајот може да прерасне во врховна состојба на просветлување³⁰.

ВЕРА

Верата завзема важно место во будистичката шема, кон пристапувањето на будистичкиот пат, и е прилика за издржување на тој пат. Се смета дека верата е фактор кој е поврзан со секоја кармичка поволна состојба на свеста, на било кој степен од религиозниот живот. Во формалните анализи верата се споменува како една од петте *Бали* (моќи) кои се поврзуваат со будистичкиот живот при што четирите останати моќи се: енергија, мисленост, концентрација и мудрост. Она што се прифаќа со вера покасно се спознава непосредно и се потврдува со искуството. Верата е искажана како тројност: афективна – побожност, задоволство; конотативна – духовна енергија; когнитивна – спротивност на сомнежот и измамата. Фундаменталната вера се постигнува со верување во неограничените заслуги на Буда од што исходи укажувањето на почит; верата во доброто – милосрдие, моралност, трпение, енергија и спокој; вера во поистоветувањето – „бодисатва“. „Афективната вера е многу блиска на побожноста и доведува до озарено задоволство; конотативната вера создава духовна енергија а когнитивната вера претставува спротивност на сомнежот и измамата бидејќи се работи за рационалната вера“³¹. Ако целта на будизмот е достапна до сите, тогаш патот до таа цел мора да се олесни а тоа е всушност она што *Махајаната* го направила. Наместо ревносните аскетски дисциплини кои ги заговара *Теравадата*, *Махајаната* ја истакнува верата и посветеноста на Буда, и љубовта и сочувствувањето спрема сите живи суштества. Според *Lotos-sutra*, секој кој го слушал Учителовото учење, кој го обожава будиниот лик или оној кој направил

³⁰ Ling, Trevor O, *Recnik Budizma, Geo Poetika*, Beograd, 1998, str. 182

³¹ K. N. Jayatilleke, *“Early Buddhist Theory of Knowledge”*, 1963, 383-401 str.

столб од песок или кал ќе постане просветлен. На следбениците на култот на Amitabhi им е речено дека сите оние кои веруваат во *Буда-амитаби* и кои ја изразуваат таа вера повторувајќи ја формулата „*слава на Амиитаби*“ ќе бидат препородени во рајот со кој управува тој Буда. Тој е Буда на бескрајната светлост. Познат е како *Амитајус* – Буда на бескрајниот животен век, олицетворение или модус, манифестување на првобитниот, самопостоечки Буда чија створувачка активност ја симболизираат седумте Dhjана-buda од кои Амиитаба е четврти а неговиот култ отсликува снажен ирански впечаток а изразен е само во северниот Махајана будизам, додека е практично непознат на Сијам (Тајланд), Бурма и Цејлон. Во Кина се нарекува A-mi t'o fo. Во Кина бил воведен од Cih-c'ien и до крајот на четвртиот век култот постанал цврсто втемелен под влијание на Hui Juana. Како олицетворение на бескрајното милосрдие, сочувство, мудрост и љубов, ликот на Амиитаба претставува врховна цел на посветеност во верата и на самите секти кои се развиле во Кина и Јапонија. Во средината на седмиот век Амиитаба ги потиснал Сакијамуни и Маитреја, како врховен предмет на народната посветеност. Сметан е за посредник помеѓу возвишената стварност и човештвото, и верата во него барала повторно раѓање во неговиот западен рај. Со Амиитаба биле поврзани и двајца големи *бодисатви* – *Махабхарата* и *Аволокитешваром*. Ова е најверојатно последно *махајанско* верување, дека благонаклонетиот и сеосетлив Буда, нема да го ограничи делувањето на својата заслужна карма на самиот себе, туку дека таквите заслуги ќе ги пренесе на целиот човечки род.

СОЧУВСТВО

Една од четирите универзални особини во будистичката мисла. Сочувствувањето³² претставува негување на милосрдната љубезност. Во махајаната сочувствувањето се изедначува по важност со мудроста додека во хинајаната сочувствувањето било подредено на мудроста.

³² Prebish, Charles S., *Buddhism: A Modern Perspective*, State University Press, University Park, Pennsylvania, 1975. 149 str.

СМИРЕНОСТ

Претставува доблест која го поттикнува трпението пред да биде предизвикано. Се изразува со невраќање на повреда, нежност и воздржаност.

СРЕЌА

Има општо значење на „пријатен“, „среќен“, „радосен“. Она е важна според будистичкото сфаќање бидејќи овозможува успешна концентрација или медитација.

СВЕТОСТ

Поимот свето се манифестира на едно ниво низ четирите свети вистини и на друго ниво во осмостраната патека. Се наоѓа во природната молитвена будистичка пракса, највеќе изразена во обожувањето на она што го симболизира Буда.

ОПШТО ЗА ЕТИКА

Етиката заедно со естетиката спаѓа во заедничка област од философијата која се нарекува аксиологија или теорија на вредностите. Таа се бави со изучување на моралот и поимите за доброто и исправното.

„Етиката е наука за моралот, т.е. за она човечко однесување кое се мери со доброто и со злото. Етиката се занимава со животните вредности на луѓето, со тоа како луѓето избираат добри цели и како се застапуваат за тие цели во живеењето. Етиката, значи, ги истражува оние човечки намери и дејства кои можат да се мерат како добри или лоши (зли). Добрите се следат и се извршуваат а злите се критикуваат и се избегнуваат“³³. Во реалноста не се прави голема разлика помеѓу етиката и моралот. Тие, сепак, можат да се разликуваат како практика и теорија. Но ни тогаш тие не се во меѓусебно надредена позиција. Етиката е теорија на моралот. Таа го испитува моралот,

³³ Темков, Кирил, *Етика за 3-та година*, трето издание, Просветно Дело, Скопје, 2009, 6 стр.

неговите извори и засновување, цели и смисла, основните критериуми за морално вреднување и оценување на моралните намери и на човечкото постапување. Таа е сврзана со моралот како наука за доброто, за неговата вредност и потреба, за неговото избирање и извршување. Етиката е наука за која доброто е главна цел.

Моралот е област која ја истражува етиката и во која се применуваат етичките идеи. Кога се испитуваат областите во животот во кои човекот дејствува морално, значи каде што се спроведува критериумот на доброто и злото – таму се преплетуваат доброто дејствување и мислата за добрината. Прва област на моралот е однесувањето на човекот спрема другиот човек. Моралот е форма на односи меѓу луѓето и речиси сите етички теми и норми се однесуваат на оваа меѓусебна човечка релација и меѓузависност. Најпознатата современа морална порака гласи: „Секогаш помагај, никогаш не прави штета никому!“³⁴ Однесувањето кон другиот човек денес не ги вклучува само почитувањето на другиот и заштитата на другиот од мене. Покрај ограничувањето на моето лошо дејствување, се повеќе се бара да бидам активен и за подобрување на статусот на другиот како дел од широкиот и демократски свет.

КОМПАРАТИВНИ РЕЛИГИСКИ СИСТЕМИ

ЕТИКАТА ВО БУДИЗМОТ

Суштински, според будистичкото учење, етичките и моралните принципи се засновани врз испитувањето на последиците од делата. Ако едно дело, предизвикано со телото или говорот, влијае негативно врз себе си или околината, тогаш се цели кон избегнување на тоа дело. Во будизмот многу се зборува за искуството. Искусниот ум избегнува дела кои предизвикуваат

^{34 34} Темков, Кирил, *Етика за 3-та година*, трето издание, Просветно Дело, Скопје, 2009, 13 стр.

страдања или жалење. Моралното однесување кај будистите се разликува во зависност од тоа дали се однесува на лаиците, на братствата или на клирот. Лаикот будист треба да усовршува добро однесување со практикување на она што е познато како „петте правила“. Овие не се како, да речеме, десетте Божји заповеди, кои ако се прекршат повлекуваат со себе Божја казна. „Петте правила“³⁵ се правила што се тренираат, па така ако некој прекрши едно од нив, тој треба да биде свесен за тоа и да размислува како во иднината би го избегнал повторното прекршување. Последицата од некое дело (често позната како Карма), повеќе зависи од намерата со која е направено делото отколку од самото дело. Тоа од една страна придонесува чувствување на помалку вина, наспроти ситуацијата во Јудео-Христијанството од друга страна. Будизмот става голем акцент на „умот“ и неговите ментални болки како што се натаженоста, очајот, вината и сл. Истите тие треба да се избегнуваат за да може да се изгради еден мирен и спокоен ум. Петте правила се:

1. Да се усовршува човекот во избегнувањето на одземање животи на суштества. – Ова правило се однесува на сите живи суштества, не само на луѓето. Сите суштества имаат право на нивниот живот и тоа право треба да се почитува.

2. Да се вежба човекот, да избегнува земање работи кои не му се дадени. – Ова правило оди дури подалеку и од крадењето. Еден човек треба да избегнува земање било какви работи, освен ако е сигурен во тоа дека тие се со намера оставени за него.

3. Човекот да се усовршува во избегнување на сетилна прељуба³⁶
– Ова правило е често погрешно преведено или сфатено, поврзувајќи го само

³⁵ Prebish, Charles S., *Buddhism: A Modern Perspective*, State University Press, University Park, Pennsylvania, 1975. 288 str.

³⁶ Saddhatissa, Hammalawa, *Buddhist Ethics: The Path to Nirvana*, Wisdom, London, 1987, 46 str.

со сексуалната прељуба. Тоа всушност ги опфаќа сите задоволувања на сетилните задоволства. Тука влегува и ненаситноста во исто толкава мера колку и прељубата.

4. Човекот да се усовршува во воздржувањето од лажливо зборење. – Освен што се однесува на воздржувањето од неговорење вистина и измамување, ова правило во себе ги опфаќа и клеветењето и зборењето кое не им е од полза на другите.

5. Човекот да се усовршува во апстинирањето од супстанции кои предизвикуваат опојност и необмисленост. – Ова правило е во посебна категорија бидејќи самото тоа не укажува на злото кое постои, да речеме, во алкохолот, но попустливоста кон таквите супстанции може да стане причина за прекршувањето на другите четири правила.

Ова се основните правила во кои секојдневно треба да се усовршува секој лаик будист. Во посебните свети денови, многу будисти, особено оние кои ја следат Theravada традицијата, се подложуваат на уште три дополнителни правила со тоа што третото од првите пет правила се устрожува во строг целибат. Дополнителните три правила се:

6. Да има воздржание од земање храна во несоодветното време. – Ова претставува следење на традицијата на Theravada монасите кои се воздржуваат од јадење во периодот од пладне, па до изгрејсонцето на следниот ден.

7. Да има воздржание од танцување, пеење, музика и забави како и воздржување од користење на мириси и други украси кои придонесуваат кон разубавувањето на личноста.

8. Човекот да се усовршува во воздржувањето од користење на високи или луксузни кревети. – Ова и минатото правило се правила првично усвоени од членовите на Sangha (= братството) а подоцна се следени и од лаиците во посебните денови.

Лаиците кои ја следат Mahayana традицијата и кои имаат дадено Bodhisattva завет, се подложуваат истотака и на вегетаријанство. Ова не е некое додатно правило, туку само уцврстување на првото правило – Да се усовршува човекот во избегнувањето на одземање животи на суштества. Јадењето месо, иако индиректно, се смета како придонес во одземањето на животи. Во будистичкиот клир во зависност од традицијата и училиштето, машките Bhikkhu (=монасите) почитуваат од 227-253 правила, додека женските Bhikkhuni (= монахињите) почитуваат од 290-354 правила. Овие правила, содржани во Vinaya (првата колекција на будистички записи) се поделени во неколку групи, според сериозноста на прекршокот и казната која би се сносела. Првите четири правила за мажите и првите осум за жените кои се попознати како Parajika³⁷ или правила на поразот, повлекуваат со себе исклучување од братството веднаш по нивното прекршување. Четирите кои се однесуваат и на двата пола се: сексуални односи, убивање човечко суштество, крадење кое е толку сериозно што довело до лежење затвор и тврдењето за поседување супернормални моќи.

Толкувањето на правилата, секако се разликува во Mahayana и Theravada традициите. Оние од Theravada, особено од Тајланд се стремат кон почитување на овие правила во рамките на правото. Сепак во повеќето случаи тоа е повеќе теорија отколку пракса. Mahayana групата околу правилото за нејадење храна во соодветно време вели дека не треба да се пости од пладне па до изгрејсонце, туку дека човекот треба само да се воздржува од јадење помеѓу оброците. Постењето би било несоодветно од здравствена точка, за братствата кои живеат во ладни климатски предели, како на пример во Кина, Кореа и Јапонија. Ако се разгледа причината зашто ова правило било востановено во почетоците, ќе се дојде до заклучок дека денеска е излишно. Во времето на Буда било практика за монасите да одат во село со нивните садови за да земат храна. За да се избегне непотребно вознемирување на

³⁷ Tsomo, Karma Lekshe, *Sisters in Solitude: Two Traditions of Buddhist Monastic Ethics for Women*, State University of New York Press, Albany: NY, 1996, 28 str.

селаните, Буда им заповедал на монасите оваа посета да ја прават еднаш дневно, рано наутро. Тоа им овозможува на селаните слободно да ги извршуваат секојдневните обврски без да бидат вознемирувани од монасите кои бараат храна. Денес, луѓето се оние кои носат храна во манастирите или ја подготвуваат, па затоа нема веќе оригинална причина за ова правило. Колку за информација, во некои Theravada држави монасите сеуште рано наутро излегуваат по храна, но повеќе станува збор за одржување на традицијата отколку за потреба. Истотака, правилото кое забранува држење сребро или злато (со други зборови – пари), во Mahayana се смета за потешкотија, гледајќи ги работите од денешна гледна точка. Тие го толкуваат ова правило како избегнување на собирање богатство, кое води кон алчност. Theravada монасите буквално го сфаќаат ова правило. Иако не допираат пари, многумина од нив носат кредитни картички или чекови.

Во однос на прашањето за насилството, војната и мирот, во записите Dhammapada пишува: „Победата раѓа омраза. Поразените живеат во болка. Смирениите живеат во среќа, откажувајќи се од победата и поразот (Dp. 15,5)“ и „Во овој свет, омразата никогаш не се победува со омраза, туку само со љубов. Тоа е вечен закон (Dp. 1,5)“

Првото правило е восовршување во воздржување од повредување живи суштества. Иако во историјата се забележуваат конфликти во кои се вмешани таканаречените „будистички нации“, овие војни биле водени од економски или слични причини. Меѓутоа, историјата не бележи војни кои биле водени во името на ширењето на Будизмот. Будизмот и можеби Џаинизмот се уникатни во овој поглед. Dalai Lama никогаш не препорачувал вооружени конфликти за надминување на прогонот и суровоста извршувани од страна на комунистичките кинески окупаторски сили. Тој секогаш советува кон донесување на мирно и ненасилно решение. Великодостојникот Maha Ghosapanda, врховниот патријарх на Камбоџа ги наговарал Камбоџаните да го смират својот гнев предизвикан од масакрот кој го направила тогашната владеачка партија, комунистичката организација Khmer Rouge. Тој им се

обратил со зборовите: „Страдањето на Камбоџа беше многу длабоко. Од ова страдање се раѓа големо сочувство. Големото сочувство создава сталожено срце. Сталоженото срце прави сталожена личност. Сталожената личност создава сталожено семејство. Сталоженото семејство прави сталожено општество. Сталоженото општество создава сталожена нација. Сталожената нација создава сталожен свет.“

Да се вратиме назад во раната историја на Будизмот. Императорот Асока кој после една крвава но успешна воена кампања завладеал со две третини од индискиот свет, ожалостел со голема тага за страдањата кои ги предизвикал. По тој настан, тој забранил убивање на животни и ги поттикнувал неговите потчинети да водат љубезен и трпелив живот. И тој самиот го проповедал трпението кон сите останати религии кои финансиски ги поддржувал. Тогашните преовладувачки религии биле сраманите, брамините, аџиваките и џаините. Тој сакал сите религии да се откажат од себевеличање и меѓусебна осуда. Неговите објави биле запишани на карпи на периферијата од неговото кралство и на столбови покрај главните патишта каде што се собирале поклониците. Тој истотака подигнал многу болници и за животни и за луѓе. Еве некои од поважните едикти запишани на карпите³⁸:

1. Асока нареди да бидат садени Банјан и Манго растенија, да се изградат куќи за починка и да бидат копани бунари на секоја половина милја долж главниот пат.

2. Тој нареди крај на убивањето на било какви животни за употреба во кралските кујни.

3. Тој заповеда да има послушност кон родителите, великодушност кон свештениците и аскетство и скромност во потрошувачката.

³⁸ Smith, Vincent Arthur, *Asoka, The Buddhist Eemperor of India*, Oxford : The Clarendon Press, NY, 1920, 149 str.

4. Сите службеници мора да работа за добросостојбата на сиромашните и остарените.

5. Тој ги запиша своите намери за ја промовира благосостојбата кон сите суштества, со цел да ги отплати своите долгови кон нив.

6. Тој оддава почит кон луѓе од сите вери.

Меѓутоа сите будисти не ја следат патеката на не-насилството. Будистичкиот монах Phra Kittiwutthi од Phra Chittipalwon колеџот во Тајланд е забележан по неговите екстремни десно-ориентирани ставови. Тој вели дека убивањето на комунисти не претставува прекршување на првото правило и вели дека ако Тајланд би бил во опасност од комунистички преврат, тој би земал оружје во заштита на Будизмот.

Кога станува збор за третото правило (усовршување во скротувањето на сетилата) треба да се знае дека таму влегува и сексуалноста. Будистот треба да биде внимателен за можните последици врз себе и врз останатите, како резултат на неправилна сексуална активност. Ова правило секако ја вклучува и прељубата бидејќи се коси со правилото дека не треба да се зема она што не е дадено со слобода. Врска со личност која е врзана за некоја друга личност претставува крадење. Слично на ова, и во случаите на силување и педофилија, повторно станува збор за некој кој му го краде достоинството и самопочитта на другиот. Исто е и со предизвикувањето на душевната болка. Да не споменуваме колку повеќе ова важи и за физичката болка. Ваквото однесување претставува прекршување на повеќе правила. Бракот во будизмот не претставува светост како во другите религии. Бракот се управува според граѓанското право и од будистот се очекува да го исполнува владеечкиот закон без разлика во која држава живее. Во традицијата на Theravadin, на монасите им е забрането со нивните Vinaya правила да поттикнат или да извршуваат брачна церемонија. Во многу Theravadin држави, по завршувањето на свадбата, двојката ги повикува монасите во својот дом за извршување на благословувачка церемонија. Тие им понудуваат храна и други реквизити на

монасите а исто така ги повикуваат и своите роднини и пријатели да присуствуваат.

Кога станува збор за биоетичките прашања, повторно треба да се разгледаат неколку традиции. Според Theravada традицијата, човековото повторно раѓање доаѓа веднаш после смртта. Телото на починатиот не се смета повеќе како дел од суштеството, па затоа работите како аутопсијата и трансплантацијата на органи се дозволени. Во суштина, многумина кои ја следат Theravada традицијата, особено оние во Малезија, го охрабруваат дарувањето на човечки органи како највисока форма на дарување. Често, особено во Весак, за време на прославувањето на раѓањето, просветлувањето и починувањето на Буда, во храмовите се дарува крв. Маџаана традицијата од друга страна верува дека постои некоја меѓусостојба помеѓу инкарнациите, попозната како Antarabhava. Повеќето луѓе кои ја следат оваа традиција, се трудат да го избегнуваат допирањето или помрднувањето на мртвото телото, најмалку осум часа после смртта. Ова, секако, значи дека после тој период органите би биле бескорисни за трансплантирање во друг човек.

ЧЕТИРИНАЕСЕТТИОТ ДАЛАЈ ЛАМА

„Се молам за по пријателско, грижливо и разбрано човечко семејство на оваа планета. За сите оние кои не го сакаат страдањето, за оние кои ја негуваат среќата која трае – ова е мојата најсрдечна желба“ – Далај Лама

Неговата светост, четиринаесеттиот Далај Лама³⁹, Tenzin Gyatso е роден на 6 јули 1935 година во земјоделско семејство, во мало село во Такстер, североисточен Тибет и на двегодишна возраст бил препознаен како реинкарнација на неговиот предок, тринаесеттиот Далај Лама. Далај Ламите се манифестација на *Будата на сочувството*, кој изволува да земе човечки

³⁹ <http://www.fpmt.org/teachers/hhdl/hhdlbiography.php>

облик за да му служи на човештвото. Dalai Lama значи *Океан на мудроста*; Тибетанците му се обраќаат на *Неговата Светост* како Yizhin Norbu (скапоцениот камен кој исполнува желби), или поедноставно Kundun (Постоење).

Кога во 1935-та година починал 13-от Далај Лама, Тибетанската влада немала задача само да назначи владетел, туку тоа морало да биде детето во кое *Будата на сочувството* ќе се инкарнира: отежнувачките околности се што детето не требало да биде родено во моментот кога починал претходниот Далај Лама а ни кратко после тоа. Како и порано, се појавувале знаци за каде да се бара детето. На пример, кога телото на тринаесеттиот Далај Лама било положено во светилиштето, свртено накај југ, неговата глава се свртела двапати накај исток, а источно од светилиштето се појавила голема печурка на столбот од некое дрво. Управителот на Тибет отишол на светото езеро Lhamoe Latso, каде тибетанците имале визији за иднината. Таму му ја интерпретирале визијата, меѓу другите нешта видел и манастир со покриви од зелен Жад и злато, и куќа со тиркизни плочки. Подеталниот опис на целосната визија бил запишан и строго чуван во тајност. Во 1937 година високите Лами и Достојници биле испратени низ Тибет да го бараат местото видено во визијата. Оние кои се упатиле кон исток биле водени од Lama Kewtsang Rinpoche од манастирот Sera. Во Такстер го пронашле местото опишано во визијата и отишле во куќата со тоа што Kewtsang Rinpoche бил преправен во слуга а еден млад монах бил претставен како водич. Rinpoche носел бројаница од тринаесеттиот Далај Лама, а малото дете препознавајќи ја требало да ја добие. Ова важело само во случајот ако детето препознае кој е тој што ја носи. Одговорот од детето било Sera ага (на локален дијалект, монах од *Sera*). Детето истотака успеало да погоди кој е вистинскиот водач и кој е слугата. После многу понатамошни тестови, Далај Ламата бил интронизиран во 1940-тата година. Во 1950 год. на 16 години и имајќи уште девет интензивни години на религиозно образование, Далај Лама морал да ја превземе целосната политичка моќ кога Кина била окупирана од Тибет. Во март 1959, за време на народните востанија на тибетанскиот народ против кинеската воена окупација,

Далај Лама заминал во егзил. Од тогаш тој живее во Хималајските висорамнини, во Dharamsala, Индија, седиштето на тибетанската влада во егзил. Дарамсала, попозната како *малата Ласа*, истотака има и културни и едукациски институции и служи како „тврдина во егзил“ за 130 000 тибетански бегалци кои живеат главно во Индија; останатите се во Непал, Швајцарија, Англија, САД, Канада и преостанати триесетина држави. Во минатата декада, Далај Лама имал обид да отвори дијалог со Кинезите. Тој во 1987-1988 предложил петочлен мировен договор со кој требало да се стабилизира целиот азиски регион и кој би бил за пофалба од страна на сите државници и легислативни тела низ целиот свет, но кинезите сеуште не влегле во преговори. Во меѓувреме четринаесеттиот Далај Лама, за разлика од своите претци кои никогаш не отишле на Запад, ги продолжува своите патувања ширум низ светот, говорејќи елоквентно во име на екуменското разбирање, добрината и сочувството, почитта за околината и над се друго, за светскиот мир⁴⁰.

Неколку поуки од духовната ризница на Далај Лама:

1. Кога е возможно биди добар. Секогаш е возможно.
2. Во вежбањето на нашето трпение, нашиот непријател ни е најдобар учител.
3. Нема потреба од храмови и нема потреба од комплицирани философии. Мојот ум и моето срце се моите храмови а добрината е мојата философија.
4. Никогаш нема да можеме да одржиме мир во надворешниот свет ако попрво не го одржиме мирот во нас самите.
5. Во основа, сите ние сме човечки суштества со исти потенцијали за да постанеме добри или лоши луѓе. Најбитно е да ги сфатиме позитивните работи и да се трудиме да ги умножуваме а негативните да ги редуцираме. Патот е тој.

⁴⁰ Strober, Deborah Hart – Strober, Gerald S., *His Holiness the Dalai Lama – the oral biography*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2005

6. Ако љубовта во твојот ум е загубена и ако ги гледаш сите други како непријатели, тогаш без разлика колку знаење или материјално богатство да имаш, од тоа ќе произлегуваат само страдање и конфузија.⁴¹

МОРАЛНОТО УЧЕЊЕ НА БУДИЗМОТ

Моралното учење на будизмот е многу возвишено. Се состои во потребата и желбата да се постигне нирваната, човекот да се ослободи од повторното раѓање бидејќи егзистенцијата сама по себе е зло. Буда проповеда еднаквост, братство помеѓу сите луѓе, проштевање и милосрдност спрема сиромаштвото. Постојат десет должности кои им ги дава на своите следбеници:

- Не убивај ништо живо.
- Не кради.
- Не прави прељуба.
- Не лажи.
- Не се опијанувај.
- Не клевети.
- Не му наштетувај на другиот.
- Не зборувај напразно.
- Не се заколнувај.
- Избегнувај раскол.

За лаиците важат првите пет а за монасите сите десет должности.

АЛКОХОЛ

„Осмостраната патека“ која е една од петте морални правила и ги обврзува сите будисти, монаси и лаици, подразбира и воздржување од секакви

⁴¹ Gee, Margaret, *Words of Wisdom - Quotes by His Holiness the Dalai Lama*, Andrew McMeel Publishing, Missouri, 2001

опојни пијалоци⁴². Тоа се однесува и на опојните средства и дроги од сите врсти, без разлика дали се направени од житарици, овошје, шеќер, квасец или сл. Овој пропис, како и во останатите четири случаи има форма на доброволен завет на воздржување.

БУДИСТИЧКА ВЕРСКА ЗАЕДНИЦА (МОНАШТВО)

Како што е познато, Буда основал монашка заедница. По неговата смрт не назначил негов наследник. Заедницата се покажала како недоследна затоа што секој кој сакал да застане на патот на монашката заедница можел да го направи тоа, или ако сакал да излезе од неа повторно можел да се врати при обичните луѓе (лаиците), можел да создаде семејство и ако имал желба можел повторно да се врати во монаштво. Затоа правите будисти го напуштиле овој монашки ред. Кога се пристапувало во монашката заедница се правеле извесни церемонии. Со наполнети шест или осум години, секој можел да биде примен за ученик (искушеник). Во дваесетата година се обавува обредот на примање. Тоа се извршува пред десет членови и на кандидатот му се поставуваат прописни прашања. Ако тој одговори позитивно и никој не стави на него забелешки, тогаш постар монах го воведува во заедницата. Прашањата се:

- Дали убил татко или мајка?
- Дали го навредил Бога?
- Дали направил раскол во заедницата?
- Дали е болен?
- Дали е војник?
- Дали е слуга?
- Дали има одобрение од родителите?

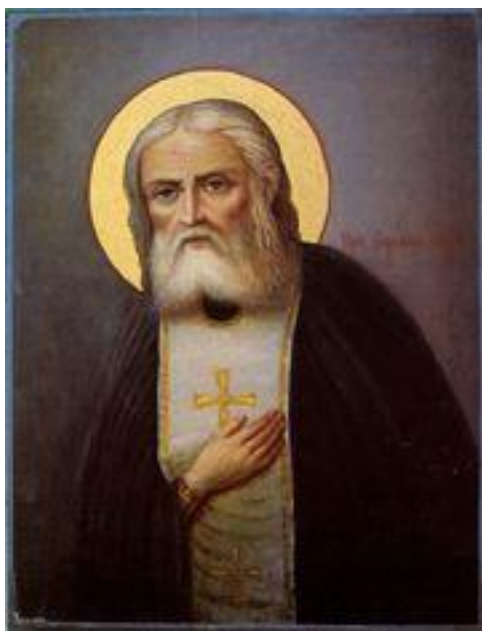
⁴² Saddhatissa, Hammalawa, *Buddhist Ethics: The Path to Nirvana*, Wisdom, London, 1987, 78 стр.

Облеката на монахот е многу едноставна. На југ носат жолта а на север портокалова или црвенкаста боја. Монахот може да живее под ведро небо и во слободна природа и не прима дарови. Гревовите кои што монахот може да ги направи се:

- Опуштање со жена.
- Крадење.
- Убиство.
- Прикажување на себе си за просветител.

Постојат и женски монашки заедници за кои важат истите правила. Монашките заедници по самото устројство се економски зависни од добрата волја на луѓето.

ЕТИКАТА ВО ХРИСТИЈАНСТВОТО И СВ. СЕРАФИМ САРОВСКИ

Овој дел ќе прослави за нетварната светлина и тихиот етос на постоење како пат до неа. Не е ли ова голема дрскост, во времиња на сеопшта врева да се афирмира тишината; на апокалиптичната извештачена створена (неонско-рекламна) светлина, да и се претпостави *Таворската* нестворена благодатна светлина и тоа од такаречено некомпетенти личности. Личностите кои ќе посакаат да се внесат во сржта на православниот живот, во етиката за преку тој живот – подвиг да го задобијат најважното и единственото потребно, личното спасение за преку него да учествуваат во севкупното обожување на твартата. Живот кои Пастироначалникот и Архиеерејот на Великата Црква (Собор) на Првородените го нарекува „грабање“ (Мат. 11,12) а великиот апостол Павле го нарекува трка, борба (2Тим. 4,7; 2Тим. 2,1-

5; 1Кор. 9,24-26). Овде ќе се потпреме на дваесетвековната градба на црквата издигната над аголниот камен кој е Христос. Зборуваме за исклучително благодатна личност од поголемите во плејадата на духовните горостаси коишто го сведочеа Христос и неговата етика, морал и начин на живот. Личност што на себе ги носи „раните хрстови“, личност којашто ако не по пишаниот збор и интелектуалната изграденост, тогаш со личниот подвиг и влијанието во времето во кое што живееше ќе може да ја поставиме напоредно со великите учители на молитвеното тihuвање и носителите на *Таворската светлина* – Св. Ефрем и Исак Сирин, Св. Јован Лествичник, Св. Симеон Нов Богослов, Св. Григориј Палама, Св. Никодим Светогорец е и Св. Серафим Саровски за кого ние подоле ќе говориме. Кога спомнавме за *таворската светлина* во етичкиот дел, ќе се запрашаме што претставува таа? – Можност конкретно да се општи со Триипостасниот Нестворен Бог, преку неговите нестворени енергии. Сили што бликаат од неговаат (непричесна) Суштина, во-ипостасени (значи не безлично – механички) од Трите Личности, „... кои слободно сакаат да делуваат и делуваат пројавувајќи ја заедничката божествена суштина низ нестворените троични енергии“⁴³. Овие благодатни сили, „... се точат од Воскреснатиот Господ и ја чуваат сецелата твар“⁴⁴. Ако е така, тогаш тие се строго Христоцентрични и Христоносни. Тогаш каде влече таворската светлина во овој живот? Во Гетсиманија, најдлабоката долина каде што е изречена најголемата од сите молитви и на Голгота, највисоката планина каде што е принесена најстрашната од сите жртви, па затоа христијанскиот подвиг *Аскизис* е стого Богочовечки реалистичен и отстапува од мечтателниот субјективизам на рационализмот како и од ѓаволот – опседнатоста на обесхрстовениот и

⁴³ Ставрос Јагазоглу, *Пролегомена за Теологију о нествореним енергијама – Студија о Св. Григорију Палами*, Србиње, 1995, 73 стр.

⁴⁴ Оливие Клеман, *Духовно очинство у православном предању*, Зборник текстова, Београд, 1997, 77 стр.

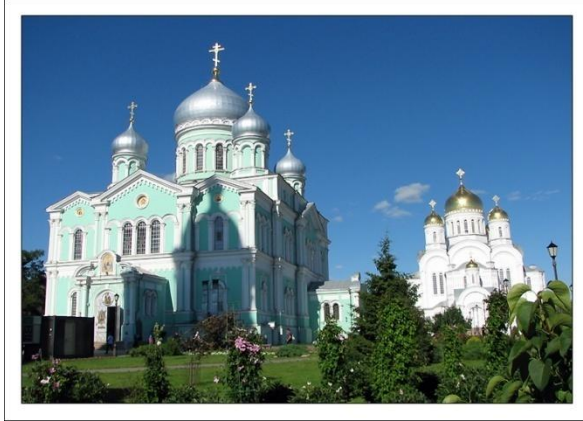
вонцрковниот мистицизам. Па така „вистинското христијанство не се сосоти во апстракти размислувања и учење, туку се овоплотува во животот“⁴⁵.

Кој може да ги испише подвизите на отец Серафим? Единствено Севидливиот Бог во чие Име и пред чие Лице се извршени знае се. За историјата е останато нешто и тоа е вчудоневидувачко. Живот исполнет во постојана молитва, труд и созерцание. Хармонија поткрепена со илјада метании на ден⁴⁶ но исконскиот душогубник не гледал благопријатно на овој подвиг и готвел удар болен и страшен. Избегнувајќи неколку можности за примање на чин архимандрит (обид да си заине со убаво), одговарајќи на гнастите страсти испраќани од лукавиот, со илјададневен молитвен подвиг на камен, со молитвата на митарот, на ден 12. 09. 1804 година отец Серафим бил претепан и осакатен од тројца селани на соседниот имот на господарот Татишчев. Трпејќи страшни болки (физички и духовни), отец Серафим се удостојува повторно да ја види Богородица. Пречистата следена од апостолите Петар и Јован Богослов прословила: „Тој е од нашиот род“. Отец Серафим забранил слугите на богаташот Татишчев да се гонат од власта, но нив ги снашле големи домашни несреќи при што со покајание се вратиле при отец Серафим кој од срце им простил. Од тешките повреди отец Серафим бил трајно згрбавен на левото рамо⁴⁷. Последниот подвиг на отец Серафим е подвигот на старештво. Досега сиот негов живот беше еден величествен подвиг. Низ сите страотни искушенија отец Серафим помина духовно неповреден туку обновен и олучен во благодат. Продолжувајќи го молитвениот подвиг, отец Серафим превзеде одговорност за илјадници луѓе кои доаѓаа при него желни за благодатно слово, збор изнедрен од богоугодна личност овенчана со Дух Свети.

⁴⁵ Св. Јован Шангајски Чудотворец, *Посдњих времена*, Београд, 1995 128 стр.

⁴⁶ Николај Левитски, *Свети Саровски старец Серафим*, Манастир Хиландар, 1995, 49-54 стр.

⁴⁷ Види исто. 55-63 стр.; Архимандрит Серафим (Чичагов), *Летопис Серафимо-дивеевскаго манастира*, Москва, 1996 год. 81-88 стр.

Севкупните поученија на отец Серафим би можеле да ги фокусираме во една проповед, во една поука, онаа што до крајот на времето нема да престане да биде основно четиво за илјадници боготражители. Словото за целта на христијанскиот живот е едно од

најсодржајните воопшто изречени во црквата. Ги допира сите пунктови на православниот еклисиолошко-аскетско-евхаристиски живот. Преподобен Серафим во него ќе пројави висок степен на православна култура и светоотечка изграденост. Долгите години на подвиг, страданија, напојување на изворот од светоотечката книжевност и евхаристиската заедница со Христа и црквата – (Телото Негово) беше подготовка за ова слово.

Она што за православието значи Св. Серафим Саровски, кој непрестано сведочејќи со својот живот и дело, проповеда за моралот и етиката во христијанството, во толку за будизмот е значаен и нивниот Далај Лама.

ДЕСЕТТЕ БОЖЈИ ЗАПОВЕДИ СПОРЕД ХРИСТИЈАНСТВОТО

1. Јас сум Господ Бог твој, да немаш други богови освен Мене!
2. Не прави идол или слика на она што е горе на небото, што е долу на земјата и што е во водата и под земјата. Не им се поклонувај и не им служи!
3. Не го изговарај напразно името на Господа, твојот Бог!
4. Спомнувај си за денот на одморот, за да го празнуваш. Шест дена работи и сврши ги сите работи, а седмиот ден посвети го на Господа, твојот Бог!

5. Почитувај ги твојот татко и твојата мајка за да ти биде добро и да поживееш долго на земјата!
6. Не убивај!
7. Не прави прељуба!
8. Не кради!
9. Не сведочи лажно против својот ближен!
10. Не пожелувај ништо што е туѓо!

„Спасението зависи од живеењето според Божјите заповеди, а не само од знаењето. Дури и верата не е доволна за нашето спасение, ако нема и добри дела – ако таа не е вера остварена во нашиот живот – вера збогатена со надеж и со делотворна љубов“⁴⁸

ЕВАНГЕЛИЕТО И БУДИСТИЧКИТЕ ЗАПИСИ

Испитувачите на религијата констатирале дека помеѓу будизмот и христијанството постојат сличности но и разлики.

- Во будизмот старецот (*Асита*) наликува на старецот во евангелието (*Симеон*).
- Во будизмот, Буда се преобразил на гора, исто како и Христос на гората Тавор.
- Во будизмот Буда бил искушуван од зол дух, исто како и Христос од сатаната.

⁴⁸ Грозданоски, Ратомир, *Десетте Божји заповеди*, МЦМС, Скопје, 2005, вовед

- Буда одел по вода како и Христос во евангелието.
- Брамани се група на свети луѓе, исто како и светителите во христијанството.
- Буда го фали прилогот на сиромаштвото, исто како и Христос (но постојат суштински разлики).

Сепак помеѓу будизмот и христијанството гледаме дека постојат големи разлики во толкувањето на животот, исповедта, евангелскиот поглед и др. Затоа сличностите кои постојат неможат да се земат за апсолутни.

ЛИТЕРАТУРАТА ВО БУДИЗМОТ

Бидејќи будизмот не е класична религија, не е базиран на единствена книга. Тој се води по преданието (*Dhamma*) кое го наследиле од Буда. *Dhamma*-та се состои од три дела (*Thripitaka*). Првиот дел е *Sutra Pitaka* (содржи сутри). Вториот дел е *Vinaya Pitaka* (ги содржи дисциплинските методи) и третиот дел е *Abhidhamma Pitaka* (ги содржи посуштинските *dhamma* делови). Секој од овие три делови има понатамошно делења. На пример, *Sutra Pitaka* е поделена на пет дела: 1. *Diiga nikaya* 2. *Majjima nikaya* 3. *Anguttara nikaya* 4. *Sanyutta nikaya* 5. *Khuddaka nikaya*. Секој од овие пет дела, повторно содржи по неколку книги во себе. *Khuddaka nikaya* е најмал од петте дела и во себе содржи 15 книги. Најмалата книга е *Dhammapada*, содржи 403 стихови и по големина е еднаква на Библијата. За целата *Thripitaka* би бил потребен простор од една цела полица, но таа во себе ги содржи само говорите на Буда. Настрана од горенаведените книги постојат и други разновидни книги напишани низ вековите за дообјаснување на тешко разбирливите делови.

КУЛТОТ НА БУДИСТИЧКАТА РЕЛИГИЈА

Разни народи имаат различни култови. Тоа претставува молитвено обраќање кон Бога. Извесна дисциплинска мерка или правило постоело прво за монасите, а подоцна и за лаиците. Бил одреден задолжителен пост и јавна

исповед секој 15-ти ден во месецот. Како култ кон Буда се подигаат велелепни храмови, украсени со злато, икони, кипови и свона, особено многу во Тибет, со помош на Далај Лама, за кого се верува дека е реинкарнација на Буда.

СВЕТА ПЛАНИНА

T' ai Shan – во Кина е предмет на најголеми почитувања. Подеднакво ја почитуваат конфучианисти и будисти. Така планината постанала главно одредиште. Секоја пролет илјади кинези се молат во многубројните таоистички и будистички храмови кои се наоѓаат на планината.

СВЕТИ МЕСТА

Секоја кула или *пагода* се смета за место кое треба да му се укажува почит, достоинство бидејќи го симболизира Буда и неговиот живот со неговите достигнувања. Светите места се четири подрачја: Неговото родно место, местото на неговото просветление, местото каде што ја одржал својата прва проповед и местото каде што исчезнал.

СВЕТИ ДЕНОВИ

Се разликуваат две врсти на свети денови: месечни и годишни. Меѓу првите се најважни деновите на младиот месец. Тие денови кога во секој манастир се изведуваат церемонии и дисциплини од кодексот. Овие два дена заедно со два дена кои доаѓаат помеѓу нив го обележуваат првиот и последниот месечев четврт. Овие денови претставуваат традиционално време за посебно празнување на луѓето од светот; тоа се денови за разгледување на манастирите, учествување во богослужбите кои ги предводат манастирите и слушање на проповеди. На Цејлон овие денови се познати како „роја“ денови и се сметаат за општи празници, слично како неделниот ден кај христијаните, но не паѓаат во ист ден од седмицата. Во Тајланд неделата се користи за извршување на молитвените служби, за проповедање на беседи, неделно училиште за деца и сл. Деновите „упосатае“ традиционално ги посветуваат на лаиците. Покрај постот лаиците поминуваат еден ден во манастир медитирајќи а ноќното време го користат за да ја избричат брадата. Во денешно време „упосатае“ деновите се и повод за радио емисии со религиозни теми.

БОГОСЛУЖЕЊЕ

Чиновите на богослужење претставуваат значаен дел на будистичкиот верски живот, како за монасите така и за световниците за што ни сведочат бројните популарни прирачници и книги за богослужење објавени во азијските земји како Цејлон и Бурма. Таков еден прирачник е од неодамна објавен и во Англија за западните будисти. Будистичкото богослужење се состои првенствено од потсетување на будината возвишеност и слава, неговата доктрина, неговиот ред, неговото воздигнување и сопственото посветување на вистината. Таков чин на богослужење заедно со уважувањето на петте морални прописи претставува вообичаена секојдневна пракса кај монасите и световниците.

СЕМЕЈСТВО И ДРУШТВЕНИТЕ ОБВРСКИ

Мажот и жената имаат еднакви обврски едни према други: мажот треба да ја почитува својата жена, према нејзе да биде учтив, да и биде верен и да и го препушти авторитетот и да ја обезбеди со накит; жената треба да покаже дека добро ги извршува своите обврски, да укаже гостопримство на роднините, да биде верна, да води грижа за својот имот и имотот на својот маж и во работењето да покажува способност и грижливост. Слични обврски важат и за господарите и за слугите. Взаемна великодушност, учтивост, добродушност и почитување на дадените зборови важат и кај пријателите и кај другарите. На крајот се опишани и взаемните улоги на верскиот учител и домаќинот: домаќинот треба да покажува наклонетост кон своите учители со дело, зборови и мисли, да им укажува гостопримство и да ги подмирува нивните моментални потреби; додека пак верскиот учител го одвраќа домаќинот од зло, го наведува на добро, љубезно да се однесува према него, го учи она што овој не го знае, ги исправува во било каквите грешки и му го покажува патот до рајот. Обврските на младата сопруга спрема мажот се опишани во *Угака Сути*, која се наоѓа во *Агутара Никаја*⁴⁹.

⁴⁹ R. Gard, "Buddhism", 1961 VI chapter

БОЛЕСТА И МЕДИЦИНАТА

Според народното будистичко предание, болеста претставува еден од „гласниците“ на небесните суштества кои го потсетуваат човекот на неговата смртност. Во Кина и во Јапонија, народните верувања на Источна Азија, нервните пореметувања и заболувања обично се припишуваат на натприродните влијанија. Следува дека за нивно лечење покрај обилната употреба на лекови, на располагање е и техниката на молитвено исцелување, истерување на ѓаволот (кое се нарекува егзорцизам и спиритизам) а свештеникот превзема одредени мерки со помош на врачање, амајлии и чудотворни напивки.

ПОГРЕБНИТЕ ОБИЧАИ

Будистите својот начин на погребување на покојниците го наследиле од индиската култура. Според *Маха-паринибана Сута*, Буда бил спален со почести кои обично им се укажуваат на големите кралеви. Спалувањето го извршиле припадниците на племето *Мала* и *Скусинагара* каде што починал, бидејќи од неговиот пратеник и учител – *Ананда* дознале што треба да направат со остатоците од Буда⁵⁰. Денеска помеѓу будистите се распространети разни обичаи поврзани со склонувањето на посмртните останки. На Цејлон, особено по селата, вообичаен е погребот. Во југоисточна Азија се применува и погребување и спалување, меѓутоа, вообичаено е спалувањето. Тоа се обавува од третиот до седмиот ден по смртта и претставува повод за истакнување на значајните религиозни улоги на монасите повеќе од било кога во животот. Во југоисточна Азија, спалувањето е вообичаен метод, се изведува надвор од селото, под ведро небо и на земја на која никој не припаѓа а во гратските средини таа се обавува во кругот на двориштето на будистичкиот храм⁵¹

⁵⁰ S. B. E., 11, str. 125 ff

⁵¹ Manning Nash, *“The Golden Road to Modernity: Village Life in Contemporary Burma”* 1965, 151-156 str.

БУДИЗАМ И ПОЛИТИЧКАТА МОЌ

Во историјата на будизмот се разликуваат четири модели на односи со државата.

1. Непопречлива егзистенција на будизмот и државата.
2. Државно покровителство над будизмот.
3. Поистоветеност на будистичките заедници (sangha) со државата.
4. Државен прогон на будизмот.

Примери за првите модели се јавуваат и за времето на будиниот живот. Ставот на спротивставување на световната власт која непријателски се однесува спрема будизмот, може да се согледа и во ново време, во саможртвувањето на монаси и монахињи во Виетнам.

ЗАКЛУЧОК

Религиозноста кај човекот е чувство кое се појавува со самото негово раѓање. Св. Јован Дамаскин вели: „Човекот уште по своето раѓање создава релација со Бог и има насушна потреба од него, исто онака како што јагнето кога ќе се роди знае дека треба да цица без никој да му укаже на тоа“⁵². Во Будизмот религиозноста си нашла начин да се пробие, иако и самата не е во рамките на теизмот. Затоа за него Будизмот се вели дека е „религија и философија во кој се фокусираат многу различни традиции, верувања и практики“. Тоа течение на мислата, негувано и развивано низ вековите, сведочи за животот на луѓето и справувањето со сите проблеми кои се јавувале пред сè преку наметнувањето на искривени вредности. И денес се соочуваме токму со истиот проблем. Човекот го губи чувството за она што е „нормално“, па за да се врати на правиот пат се потпира врз принципите и идејалите на својата религија, сметајќи го нејзиниот основач за посовршено битие. Компарацијата на Будизмот и Христијанството како религиски системи не доведува до еден заклучок, дека развојот на религиозните мисли е воден од идејата за „доброто“ и тоа успешно се пројавило на многу подрачја на земјината топка, резултирајќи со формирање и одржување на еден стабилен општествен поредок.

⁵² <http://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism>

БИБЛИОГРАФИЈА

1. A. D'Ales, *Dictionnaire apologetique de la foi catholique*, Paris, 1910.
2. Allen, George Francis. *The Buddha's Philosophy*, Macmillan, New York, 1959.
3. Betz, H.D., *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Tübingen, 1960.
4. C. A. F. Rhys-Davids, *Psalms of Brethren*, II, 1937.
5. C. A. F. Rhys-Davids, *Psalms of Sisters*, 1909, 1964.
6. , Gunapala, *Fundamentals of Buddhist Ethics*, Golden Leaves, California, 1989.
7. *Enciklopedija živih religija*, drugo dopunjeno izdanije, Nolit, Beograd, 1992.
8. Флорофски, Георгиј, *Пути Руског Богословија*, Париз, 1937.
9. Gee, Margaret, *Words of Wisdom - Quotes by His Holiness the Dalai Lama*, Andrew McMeel Publishing, Missouri, 2001.
10. Gard, R. A., *Buddhism*, George Braziller, New York, 1961.
11. Geiger, Wilhelm, *Pali literature and language*, University of Calcutta, Calcutta, 1956.
12. Грозданоски, Ратомир, *Десетте Божји заповеди*, МЦМС, Скопје, 2005.
13. Guenther, Herbert V., *Philosophy and Psychology in the Abhidharma*, Shambhala, Berkeley, CA, 1976.
14. Harvey, Peter, *An Introduction to Buddhist Ethics*, Cambridge University Press, 2000.
15. Јевсевије Поповић, Општа историја Хришћанске цркве, прев. Др. Мојсије Стојков, Сремски Карловци 1912.
16. Јосиф, Рад. А., *Месијанска идеја код културних народа пред Христа*, Београд 1931.
17. K. N. Jayatilleke, *Early Buddhist Theory of Knowledge*, 1963.

18. Каварнос, Константин, *Византиска уметност*, Београд, 1978.
19. Keown, Damien, *Contemporary Buddhist Ethics*, Curzon Press, London, 2000.
20. Ling, Trevor O, *Recnik Budizma, Geo Poetika*, Beograd, 1998.
21. Lopez, Donald S., Jr., ed. *Buddhism in Practice*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995.
22. Лоски, Владимир, *Мистичната теологија на Црквата од исток*, Скопје, 1991.
23. Маендорф, Јован, *Св. Григориј Палама и православната мистика*, Београд 1995.
24. *Махапраџана – парамита*, конзелов превод будистички списи.
25. Manning Nash, *“The Golden Road to Modernity: Village Life in Contemporary Burma”* 1965.
26. *Milinda-Panha*
27. Милин, Лазар, *Натприродно откривена религија - књига 5*, Графосрем, Шид, 1993.
28. Милин, Лазар, *Научно оправдање религије, Апологетика – књига 6, Црква и секти*, Епархија Жичка, Београд, 1986.
29. Милин, Лазар, *Постанок света и човека - књига 4*, ГРО Просвета, Београд, 1985.
30. Николај Левитски, *Свети Саровски старец Серафим*, Манастир Хиландар, 1995.
31. Оливије Клеман, *Духовно очинство у православном предању*, Зборник текстова, Београд, 1997.

32. Pischel, Richard, *Leben und Lehre des Buddha*, (Bibliotek: Aus Natur und Geistwelt. B-d 109., Leipzig), Berlin, 1921.
33. Prebish, Charles S., *Buddhism: A Modern Perspective*, State University Press, University Park, Pennsylvania, 1975.
34. РожденственскиЎ, Н. П., *ХристиОнскаО Апологетика*, 1884.
35. Saddhatissa, Hammalawa, *Buddhist Ethics: The Path to Nirvana*, Wisdom, London, 1987.
36. *Samyutta-Nikaya*
37. Серафим, Архимандрит (Чичагов), *Летопис Серафимо-дивеевскаго монастира*, Москва, 1996.
38. Шангајски, Св. Јован, *Последњих времена*, Београд, 1995.
39. Smith, Vincent Arthur, *Asoka, The Buddhist Eemperor of India*, Oxford : The Clarendon Press, NY, 1920.
40. Ставрос Јагазоглу, *Пролегомена за Теологију о нествореним енергијама – Студија о Св. Григорију Палами*, Србиње, 1995.
41. Strober, Deborah Hart – Strober, Gerald S., *His Holiness the Dalai Lama – the oral biography*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2005.
42. Темков, Кирил, *Етика за 3-та година*, трето издание, Просветно Дело, Скопје, 2009.
43. Tsomo, Karma Lekshe, *Sisters in Solitude: Two Traditions of Buddhist Monastic Ethics for Women*, State University of New York Press, Albany: NY, 1996.
44. <http://www.fpmt.org/teachers/hhdl/hhdlbiography.php>
45. <http://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism>

